

Universidad de Navarra

Cátedra "la Caixa" de Responsabilidad
Social de la Empresa y Gobierno Corporativo

Document d'Investigació

DI nº 706-C

Setembre, 2007

EL PROGRÉS: UNA VISIÓN DES DE LA CIÈNCIA ECONÒMICA

Antonio Argandoña

IESE Business School – Universidad de Navarra

Avda. Pearson, 21 – 08034 Barcelona, España. Tel.: (+34) 93 253 42 00 Fax: (+34) 93 253 43 43

Camino del Cerro del Águila, 3 (Ctra. de Castilla, km 5,180) – 28023 Madrid, España. Tel.: (+34) 91 357 08 09 Fax: (+34) 91 357 29 13

Copyright © 2007 IESE Business School.

EL PROGRÉS: UNA VISIÓ DES DE LA CIÈNCIA ECONÒMICA

Antonio Argandoña*

Resum

Tradicionalment, els economistes han estat optimistes respecte de les possibilitats de progrés de la societat. Això no ens ha d'estranyar, atès que solen definir el progrés en termes de creixement de la producció de béns i serveis per a la satisfacció de les necessitats humanes. No obstant això, sempre hi ha hagut pessimistes entre els economistes, i la seva actitud cap al progrés ha anat canviant. Però des de fa unes dècades es multipliquen les crítiques, fins el punt que es parla d'una crisi del paradigma econòmic. En aquest article es desenvolupen els arguments de la visió optimista als països avançats, que s'estenen després als països en vies de desenvolupament, la qual cosa permet presentar algunes de les posicions pessimistes recents i les raons que les avalen, per intentar, en les conclusions, oferir una via de superació d'aquestes raons, que vagi més enllà de l'optimisme de l'economia tradicional.

* Professor d'Economia, IESE

Paraules clau: creixement, economia, modernitat, optimisme, postmodernitat, progrés.

EL PROGRÉS: UNA VISIÓ DES DE LA CIÈNCIA ECONÒMICA*

Introducció¹

Tradicionalment, els economistes han estat optimistes respecte de les possibilitats de progrés de la societat, cosa que no ens ha d'estranyar atès que solen definir el progrés en termes de creixement de la producció de béns i serveis per a la satisfacció de les necessitats humanes, i que la ciència econòmica es proposa aconseguir aquest resultat d'una forma eficient, és a dir, de manera que els recursos disponibles permetin atendre el nombre més gran de necessitats del nombre més gran de persones possible (Robbins, 1932).

Per descomptat, entre els economistes sempre hi ha hagut pessimistes, i la seva actitud envers el progrés ha anat canviant. Però des de fa unes dècades es multipliquen les crítiques, fins al punt que es parla d'una crisi del paradigma econòmic (Argandoña, 2007b). En aquest article pretenc explicar els fonaments de l'optimisme de l'economia convencional² i les raons del pessimisme recent. Les meves conclusions són fonamentalment optimistes, no quant al que l'economia pot aportar, tal com s'està desenvolupant ara, sinó per les possibilitats que se li presenten si és capaç de reconstruir-se sobre unes bases antropològiques més sòlides. Primerament exposaré els arguments per a la visió optimista als països avançats i després els estendré als països en via de desenvolupament, cosa que em permetrà presentar algunes de les posicions pessimistes recents i les raons que les avalen. En les conclusions intentaré oferir una via de superació d'aquestes raons que vagi més enllà de l'optimisme de l'economia tradicional.

* Per a Qüestions de Vida Cristiana.

¹ Aquest article forma part de les activitats de la Càtedra "la Caixa" de Responsabilitat Social de l'Empresa i Govern Corporatiu, IESE Business School, Universitat de Navarra.

² L'economia que aquí anomeno convencional o tradicional és l'economia neoclàssica, els supòsits de la qual explico més avall. Aquesta economia, que es va bastir sobre les bases de l'economia clàssica (que comprèn des de la fi del segle XVIII fins a la segona meitat del XIX) i es va consolidar al llarg del segle XX, va esdevenir el paradigma dominant en la segona meitat d'aquell segle i ho continua sent actualment. Es tracta d'un model bastant homogeni i definit que no és compartit, ni de bon tros, per tots els economistes, però que continua constituint el nucli central de la formació bàsica que s'imparteix a la majoria d'universitats.

La visió econòmica optimista als països avançats

L'economia neoclàssica es va concebre com un instrument per a la gestió de l'escassetat dels recursos davant unes necessitats humanes que se suposen il·limitades (Robbins, 1932). En certes condicions, una economia que es comporta d'acord amb el model neoclàssic condueix a un òptim social: una situació millor que la que hi havia abans, en la qual tots resulten beneficiats o, si més no, alguns hi guanyen i ningú no hi perd. Això se suposa que és el resultat de la conducta espontània dels subjectes, cadascun dels quals actua d'acord amb el seu interès personal, sense subjectar-se a restriccions imposades per la tradició o per alguna autoritat humana. I això és possible gràcies a la coordinació de les decisions individuals mitjançant el mecanisme impersonal del mercat (la “mà invisible”), independentment de les intencions humanes: la qualitat moral dels qui prenen les decisions no és necessària perquè el funcionament espontani d'una economia lliure porti a una situació sempre millor (Smith, 1776).

La ciència econòmica tradicional és, doncs, optimista. Primerament, per construcció, perquè es tracta d'un fill de la modernitat amb plena confiança en la raó i en la capacitat de l'home per controlar el món i la pròpia vida (Goklany, 2007). I, en segon lloc, per evidència empírica, perquè té a favor seu el testimoni del formidable creixement de la producció de béns i del nivell i la qualitat de vida als països més avançats com a conseqüència de les revolucions agràries i industrials dels darrers segles. A més a més, en la mesura que les necessitats humanes no tinguin límit, el progrés no s'exhaurirà mai, sempre serà possible satisfer més necessitats de més persones durant més temps i amb més eficàcia.

Tanmateix, la ciència econòmica és optimista però no ingènua: el progrés no està mancat de dificultats. Aquí n'assenyalarem tres. Primera: es pot veure dificultat per la falta de recursos. No obstant això, com que l'home és un agent racional, amb capacitats intel·lectuals i volitives il·limitades, aquest obstacle és superable (Brunner i Meckling, 1977).

Segona: pot ser que el repartiment dels fruits del progrés no sigui just, perquè depèn dels recursos (riquesa física i capital humà) als quals té accés cada agent, de manera que diferents persones aconseguiran nivells de vida diferents i seguiran trajectòries vitals diferents d'acord amb la dotació inicial de recursos i els factors de risc al llarg de la seva vida: malalties, desocupació, accidents, etc. El criteri de justícia no forma part directament del concepte de progrés, però és natural introduir-lo (Arrow i Hahn, 1971).

La tercera raó afecta l'eficiència del procés: es poden produir “fallades del mercat” que impedeixin que el mecanisme coordinador del mercat funcioni adequadament (Bator, 1958). Per exemple, els costos de les decisions d'uns agents els poden patir uns altres agents (els “efectes externs”: la contaminació, per exemple), de manera que, en aquest cas, el progrés dels uns implicarà un dany per als altres i el resultat no serà un òptim social. O hi pot haver “béns públics” en els quals els incentius privats no funcionen per proveir-los en la quantitat suficient (l'ordre públic, per exemple: tots els ciutadans tenen interès que la policia els protegeixi, però tots esperen que siguin els altres qui paguin per proveir-lo). El progrés no està, doncs, garantit.

Però, en tot cas, la ciència econòmica és capaç de dissenyar intervencions de l'Estat que permetin corregir les desigualtats no desitjades en la distribució de la renda i les fallades del mercat, des de l'assegurança de desocupació o l'ensenyament gratuït fins a les regulacions contra la contaminació o els serveis públics finançats mitjançant impostos. El progrés és possible gràcies a la racionalitat i l'enginy de l'ésser humà aplicats a la ciència, a la tecnologia i a un conjunt de polítiques i institucions (Estat de dret, democràcia, dret de propietat, contractes,

administració de justícia, ordre públic, etc.) que fan possible el normal exercici de l'activitat econòmica.

El paper atribuït a l'Estat divideix d'alguna manera els economistes, qualificant les raons per al seu optimisme. Els uns, que anomenarem socialistes o intervencionistes, són pessimistes pel que fa a les possibilitats que el mercat i el sector privat puguin promoure un progrés sostingut i estable, però són optimistes sobre la possibilitat que l'Estat pugui corregir aquests defectes mitjançant institucions i polítiques orientades a redistribuir la renda, estabilitzar l'economia i atendre les necessitats bàsiques dels ciutadans.

Per a aquests economistes, doncs, el progrés consisteix en l'assoliment d'un nivell de vida alt i creixent per al conjunt dels ciutadans, així com en una distribució justa d'aquest nivell de vida. Aquí la justícia es defineix, més enllà del nivell d'ingressos aconseguits per l'aportació de cadascú a la producció, per la provisió de serveis socials i assistencials (habitatge, sanitat, educació, etc.) que garanteixin un nivell de renda suficient i, fins i tot, generós per a tothom davant situacions de desocupació, malaltia, vellesa, etc., juntament amb l'expectativa que el nivell de vida continuarà augmentant al llarg del temps, de manera gairebé indefinida, almenys mentre el sistema sigui capaç de proporcionar els incentius necessaris perquè la innovació, la inversió i l'adquisició de coneixements no es deturin, de manera que ningú, tampoc les generacions futures, quedi exclòs d'aquest progrés.

Amb el pas del temps, la provisió d'un nivell de serveis socials cada cop més alt i unes polítiques de redistribució de la renda amb objectius igualitaris han posat límits a aquest optimisme. D'una banda, comporta uns costos alts i creixents que han de ser finançats mitjançant impostos cada vegada més elevats, que desincentiven el treball, la inversió i l'assumpció de riscos i que, per tant, redueixen el creixement econòmic, és a dir, la base del progrés. De l'altra, la multiplicació de les intervencions públiques fa més probable l'aparició d'efectes perversos i conductes oportunistes. Com va assenyalar Hayek (1988), els socialistes cometem la "fatal arrogància" de voler interferir en el funcionament de l'economia i confien en la capacitat de la raó per entendre interaccions i resultats que no poden ser compresos per una ment, per preclara que sigui, i molt menys ser manipulats per aquesta ment sense degenerar en efectes imprevisibles.

Això sembla donar la raó a un altre grup d'economistes, que anomenarem liberals, que són optimistes respecte al sector privat i al mercat, i pessimistes davant la intervenció de l'Estat. Reconeixen un paper per a l'Estat en el progrés econòmic, sobretot en l'establiment i l'observança del marc legal i institucional necessari per al bon funcionament del mercat, i en l'aplicació de polítiques orientades a crear una xarxa mínima de seguretat per als ciutadans, la provisió de béns públics, la correcció de les fallades del mercat, la defensa de la competència i l'estabilitat macroeconòmica. Més enllà d'aquestes funcions indispensables, la lliure iniciativa és capaç de produir un nivell de vida més alt per a tothom, del qual tothom es beneficiarà en un grau més gran que si l'Estat intenta la redistribució de la renda i el foment de les polítiques socials: en una marea creixent, tots els vaixells pugen.

Aquest no és el lloc adequat per intentar dilucidar quin dels dos grups d'economistes té raó. Al llarg del temps els uns i els altres han anat depurant les seves idees, acceptant alguns arguments dels contraris i reivindicant els propis en un moviment cíclic, amb fases de més intervencionisme i unes altres de més liberalisme (Friedman i Friedman, 1989). Però a nosaltres ens interessen dues conclusions de l'anàlisi anterior.

Primera: pràcticament tots els economistes convencionals comparteixen una mateixa noció de progrés, entès en clau utilitarista com el major benestar per al nombre més gran possible de persones. Aquest benestar es mesura segons el nivell de vida, és a dir, el volum de béns i serveis produït i consumit. I això no és una cosa arbitrària, sinó que es basa en una antropologia senzilla però aparentment molt útil, que presenta l'agent econòmic com un ésser racional, amb un conjunt de preferències ben definides i una capacitat calculadora considerable, és a dir, capaç de prendre decisions sobre l'ús més eficient dels seus recursos, d'acord amb la satisfacció que aquestes decisions li proporcionen (Arrow, 1987; Casson, 1998).

Així, aquest agent racional té incentius per augmentar la producció de béns i serveis gràcies a la qual obté les rendes que li permeten satisfer les seves necessitats. En aquest marc, progressar significa tenir més ingressos, cosa que s'aconsegueix produint més béns i serveis per intercanviar en el mercat i contribuint així a satisfer les necessitats dels altres: la "mà invisible" funciona de manera suau i eficaç, ajudada, si convé, per la "mà visible" de l'Estat. Produir més és preferible a produir menys, perquè aquest model d'home no preveu altres conseqüències de les seves accions –conseqüències morals, per exemple (Argandoña, 2007 a, c). I, en tot cas, l'antropologia subjacent en aquesta economia admet tota mena de *trade offs* o "intercanvis": totes les preferències o necessitats de l'agent es poden expressar en termes d'una altra variable –un salari més alt pot compensar, per exemple, el risc més gran d'un lloc de treball. Tot té un preu.

El segon aspecte rellevant per a nosaltres és que tant els liberals com els socialistes, i els qui van adoptar les moltes posicions intermèdies que es van anar desenvolupant en el temps, comparteixen l'optimisme de la Il·lustració: l'ésser humà i la societat són perfectibles i mal·leables, s'adapten als canvis del seu entorn i són capaços de dissenyar un món millor i de fer-lo realitat. Els liberals confien plenament en el poder creador de l'individu; els intervencionistes posen l'esperança en la capacitat correctora, moderadora i promotora de l'Estat, amb dosis més o menys elevades de voluntarisme.

El progrés als països en desenvolupament

La ciència econòmica que es va elaborar per resoldre els problemes dels països desenvolupats també era vàlida per als països en via de desenvolupament. Almenys, la idea de progrés era la mateixa: el creixement del volum de producció i de la renda per capita –un concepte fàcil d'entendre i de mesurar, al qual era raonable que tots els governs i els ciutadans aspiressin, i que només podia aportar beneficis per a tots. I, no obstant això, als països en desenvolupament l'escepticisme sobre el progrés econòmic sempre va ser més gran.

En efecte, la llista d'errors de diagnòstic i de recomanacions imprudents es va fer molt llarga. Es va pensar, per exemple, que n'hi hauria prou amb augmentar el nivell d'inversió, o la industrialització en sectors intensius en capital, per posar qualsevol economia retardada en condicions de créixer a una taxa elevada durant un llarg període de temps: l'economia s'assemblava més a una màquina que a una comunitat humana. O es va oblidar que el creixement als països avançats havia estat possible per l'existència d'institucions que els països en desenvolupament no tenien, com ara l'Estat de dret, la llibertat d'empresa o un sistema judicial modern: el context era rellevant, sobretot perquè afectava les decisions de persones lliures. O es va pensar que n'hi havia prou amb proporcionar recursos financers (inversions estrangeres, crèdits o, encara millor, ajuda a fons perdut) a aquests països, encara que el seu govern fos corrupte o no sabés com utilitzar eficientment aquests fons, o encara que l'ajuda

pogué desincentivar altres activitats productives al país, la qual cosa crea ciutadans dependents i inhibeix les forces que promouen el seu ple desenvolupament (Easterly, 2002).

Els errors també s'havien produït a Occident, però aquí s'havia pogut mantenir el creixement al llarg del temps sense recaure en la pobresa i el subdesenvolupament, com s'esdevenia al Tercer Món quan un programa de creixement fracassava, quan es produïen desastres naturals o conflictes socials o polítics, o quan els governs eren incapaços de corregir els severos desequilibris macroeconòmics (hiperinflació, dèficit públic, inestabilitat financera o canviària, etc.) que sacsejaven una vegada i una altra les seves economies. I els costos humans, socials, polítics i econòmics de cada fracàs eren molt alts, en termes de fam, misèria, una altra generació condemnada a la ignorància o a les malalties, més desigualtat, elits corruptes i governs dictatorials.

I, no obstant això, aquest pessimisme es fonamentava en una actitud que, en el fons, també era optimista, una vegada comprovada la llarga llista de països que havien estat capaços de posar en marxa un procés de creixement sostingut i de modernització social: el Japó abans de la segona guerra mundial, algunes economies europees (incloent-hi Espanya, en els anys seixanta), els “tigres asiàtics” (Taiwan, Corea del Sud, Hong Kong i Singapur), més recentment altres països de l'est d'Àsia, la Xina, l'Índia, els països que havien pertangut al bloc comunista i alguns d'Amèrica Llatina i Àfrica. El creixement, així doncs, també és possible en les economies en via de desenvolupament.

Una versió pessimista del creixement econòmic

I, tanmateix, en els darrers anys s'han multiplicat les crítiques, que es dirigeixen no ja al procés de creixement, sinó al paradigma mateix de l'economia convencional (Schuurman, 1993; Norgaard, 1994; Booth, 1994; Brohman, 1996; Leys, 1996). En primer lloc, a les economies subdesenvolupades s'estan presentant problemes que no s'havien produït –almenys amb la mateixa gravetat– quan els països ara avançats van viure el seu enlairament: deteriorament del medi ambient, efectes imprevistos i imprevisibles de les noves tecnologies (per exemple, dels organismes genèticament modificats), accentuació de la desigualtat en la distribució de la renda i persistència de situacions de pobresa (el creixement no beneficia tothom i, fins i tot, pot perjudicar molta gent, també als països desenvolupats), etc. I aquests problemes ara es presenten a escala mundial i també afecten els països industrialitzats (Stiglitz, 2002).

La línia optimista respon a això que el progrés té uns costos, però que no hi ha una alternativa vàlida, perquè el creixement de la producció i la generació de rendes continua sent condició necessària per resoldre els problemes d'aquests països. En tot cas, en el mesurament del creixement econòmic s'afegeixen, al producte interior brut, variables de qualitat de vida, salut, drets humans... fins a arribar a “l'índex de desenvolupament humà” (Thin, 2002; UNDP, 2006), un concepte pragmàtic que subratlla que el concepte de progrés és multidimensional –encara que, en definitiva, moltes de les dimensions que s'hi afegeixen continuen exigint el creixement econòmic que les faci possibles³.

³ L'índex de desenvolupament humà es relaciona amb el concepte de desenvolupament com a creació de capacitats per a les persones (Sen, 1999), que és molt més ric.

Tanmateix, ara hi ha altres crítiques la interpretació de les quals no resulta compatible amb la visió del progrés basada en la modernitat. Vegem-ne alguns exemples:

- La tecnologia ja no és l'esclava de l'home, la que controla la natura i la posa al servei de l'home, sinó que s'ha convertit en una amenaça permanent. Ens trobem en una "societat de risc" (Beck et al., 1994; Bull, 1995); els efectes desestabilitzadors de la tecnologia ja no són previsibles, tenen caràcter sistèmic i acaben afectant àmbits insospitats de la nostra vida. L'optimisme racionalista de la modernitat respecte de la ciència i la tecnologia ja no té sentit.
- La concepció del desenvolupament com a creixement de la producció de béns i serveis no és sostenible perquè exigeix recursos cada vegada més abundants, que no sempre es podran trobar en un planeta finit, i perquè provoca un deteriorament creixent del medi ambient. El mercat, diuen aquests crítics, és incapaç de valorar adequadament els recursos no renovables i de posar un límit al deteriorament del medi natural, sobretot si els països en via de desenvolupament pretenen continuar la trajectòria de malbaratament i abús mediambiental dels països rics. En tot cas, els estats nacionals no estan en condicions de fer front a aquestes responsabilitats perquè els problemes han adquirit una extensió planetària i una complexitat immanejable. El que està en crisi és la relació de l'home amb la natura.
- El creixement econòmic no ha estat capaç de solucionar els problemes més greus: la pobresa continua afectant milers de milions de persones, i l'escletxa entre els ingressos dels rics i dels pobres –entre països i també, en molts casos, dins d'un mateix país, fins i tot als països avançats– és molt gran i es continua ampliant. I no es tracta de situacions transitòries, sinó estructurals, lligades al plantejament mateix del creixement com a augment del nivell de vida basat en la producció de béns i serveis per atendre unes necessitats il·limitades. Novament, és el paradigma de la modernitat el que està en crisi.
- El consumisme, que va aparèixer en primer lloc als països avançats, però que es va estendre ràpidament a totes les societats, obliga a replantejar el concepte de necessitat i posa en dubte el dogma de la modernitat de considerar l'agent econòmic com a autònom en la definició dels seus objectius a la vida i les seves preferències com a cosa que cap autoritat no té dret a posar en dubte, tret de l'interessat.
- Les societats premodernes estan fonamentades en cultures comunitàries, xarxes de solidaritat i formes de vida que són alienes al materialisme, a l'individualisme i al racionalisme propis de la Il·lustració. L'omissió del concepte de "cultura" en el paradigma econòmic implica la negació d'aquestes altres cultures i, per tant, d'altres alternatives al plantejament del progrés basat en la modernitat. Separats de les seves arrels, aquests pobles no tenen cap més alternativa que copiar el model dels països avançats. I, al mateix temps, ens empobreixen a tots perquè redueixen la diversitat cultural.
- Els errors del plantejament econòmic del progrés també posen de manifest allò que ha estat anomenat "essencialització" del Tercer Món i dels seus habitants, que no es conceben com a persones o comunitats específiques i concretes amb unes circumstàncies i uns problemes propis, sinó com a masses anònimes i homogènies.

Aquestes crítiques, i d'altres que s'han difós en els darrers anys, no són noves perquè reproduïxen, almenys en part, altres crítiques –moltes de marxistes– formulades en els anys quaranta a setanta del segle passat. Aquests autors eren pessimistes sobre el passat: l'economia

capitalista no sols s'havia equivocat en la definició dels problemes i en el disseny de les polítiques, sinó que era ella mateixa la causa d'aquests problemes, de manera que la solució requeria necessàriament el canvi radical de model. Però aquests crítics eren optimistes amb vista al futur perquè les economies comunistes disposaven d'instruments per reconduir el progrés, entès també com a creixement de la producció i del nivell de vida de tots els ciutadans de tot el món, potser amb alguns tocs d'utopia, incloent-hi una certa manipulació de la definició del problema, com es va posar de manifest en els desastrosos experiments de la Unió Soviètica o la Xina de Mao.

Ara, aquesta oposició crítica s'està repetint, però el seu optimisme ha desaparegut, més enllà d'algunes declaracions tan utòpiques com ho van ser al seu dia la reivindicació de "l'home socialista" o de la "societat sense classes". I ha desaparegut, primerament, perquè la via comunista ja no existeix: no hi ha un disseny alternatiu al capitalisme. I, en segon lloc, perquè l'Estat, que havia de ser el líder i gestor del nou progrés, està en crisi.

S'afirma, en efecte, que la globalització ha reduït el paper econòmic, polític i cultural de l'Estat: potser no ha perdut grandària, però sí contingut i funcions. Això ha succeït dins els països a causa de processos com la privatització i la desregulació, la descentralització en els governs locals, el reconeixement de la diversitat ètnica, cultural i religiosa o l'atribució de poder (*empowerment*) a la societat civil. I també en les relacions entre Estats, a causa, per exemple, de la proliferació d'organismes internacionals que minven la sobirania dels governs nacionals (incloent-hi repetits intents de legislació internacional, el recurs, més o menys legítimat, de la força contra els estats nacionals i la creació de tribunals de justícia d'àmbit supranacional), l'extensió dels mercats i les operacions financeres internacionals, que limiten la possibilitat que els governs duguin a terme polítiques pròpies, amb independència del que s'esdevingui fora de les seves fronteres, o l'ampliació de la competència en els mercats internacionals, en els quals ara els països del Tercer Món competeixen durament entre si i amb els països desenvolupats.

En tot cas, l'Estat nació, tal com l'hem conegut des del final de l'edat mitjana, no sembla l'instrument adequat per combatre el capitalisme global, precisament perquè ara l'èmfasi es posa en les peculiaritats locals, culturals, religioses i ètniques, que contradiuen la idea de l'Estat modern. Es proposa, doncs, tornar a formes premodernes d'identitat, que tracten d'omplir el buit ideològic que deixa l'Estat quan es buida de contingut. Però aquestes formes, bones per a la crítica i la diversitat, no serveixen per dissenyar un ordre polític i econòmic nou: no ofereixen alternatives al mercat ni a l'Estat..

... tret que prescindim del concepte de progrés, tal com l'hem entès en els darrers segles. I a això ens condueixen les formes més avançades de la postmodernitat –o, més ben dit, de l'antimodernitat. S'argumenta, per exemple, que, si bé els pobles indígenes tenen dret a conservar la identitat, han de rebutjar un concepte de progrés basat en la producció i el consum en un mercat globalitzat, que és aliè a les seves arrels històriques i culturals, perquè si adopten les exigències capitalistes del creixement seran, potser, amos dels seus recursos, però continuaran dependent dels capitals, la ciència i la tecnologia d'Occident, hauran de competir en els mercats internacionals, acceptar les regles del joc i, a la llarga, s'hauran de convertir en economies capitalistes emergents com ara ho són la Xina o l'Índia (Rahnema, 1997). Es poden elogiar les cultures no occidentals i es pot fomentar la multiculturalitat, però això no deixarà de ser un engany si, finalment, aquests països han d'adoptar les formes de producció del capitalisme occidental.

Més encara: d'acord amb aquest punt de vista, fins i tot el concepte de desenvolupament és ja una victòria de la ideologia dominant (Sachs, 1992). Perquè qualificar un país de subdesenvolupat significa que el projecte racionalista sobre l'home hi ha fracassat; és una invitació a reconèixer la seva inferioritat i el consegüent dret a l'autocompassió i, per tant, el dret (i potser el deure) dels països avançats d'intervenir en la sort dels països endarrerits, invocant, fins i tot, raons humanitàries per fer-ho.

El problema és que aquesta postura postmoderna extrema suposa una redefinició dels problemes que no pot deixar satisfets els qui els pateixen. Sembla raonable, en efecte, que cada ciutadà o comunitat del Tercer Món pugui decidir quines són les seves necessitats reals i quines no, però no sembla raonable negar la legitimitat del dret a una ocupació estable, un habitatge digne, una educació moderna o l'atenció de la salut propis d'un país avançat pel fet que aquestes necessitats hagin estat qualificades com a pròpies de la cultura occidental. L'intent de deconstruir les categories científiques i culturals d'un país pot portar a l'absurd de negar aquestes mateixes categories en un altre país. Passa una cosa semblant, per exemple, amb el concepte d'"escassetat": es pot argumentar que va ser introduït pels països industrialitzats per imposar el capitalisme als països en via de desenvolupament, però negar l'existència d'escassetat, o relativitzar-la fins a l'extrem, acabarà portant a negar el sentit de l'activitat econòmica.

I això no sols afecta les societats en via de desenvolupament, sinó totes les societats –una altra conseqüència de la globalització. És raonable, per exemple, reconèixer els riscos associats a la tecnologia, com també els riscos nous i imprevisibles, però no ho és tancar-se a l'ús de qualsevol tecnologia avançada. Primerament, perquè molts milions de persones arreu del món han viscut sempre i continuen vivint en una situació de risc greu, i continuen necessitant la ciència i la tecnologia per sortir d'aquesta situació (Füredi, 1996). En segon lloc, perquè la novetat dels nous riscos és que probablement afecten més els ciutadans dels països desenvolupats, la qual cosa porta a sospitar que el pessimisme d'Occident és només una estratègia egoïsta per frenar l'ús de les noves tecnologies al Tercer Món i, d'aquesta manera, limitar-ne també l'impacte negatiu sobre el Primer Món. I, en tercer lloc, perquè amaga una visió negativa amb relació a la capacitat de l'home per resoldre els seus problemes.

Hi ha raons per a l'optimisme?

Al final, el que ens recorden els pessimistes postmoderns és que el nostre coneixement és limitat; que produir té costos, no sempre degudament identificats ni ben repartits, i que tots hem d'assumir les responsabilitats de les nostres accions. Tot això ja ho sabíem, però potser ho havíem oblidat, enlluernats per les hipòtesis de la modernitat: l'home independent, totalment amo del seu destí, que viu en societat només perquè ho aconsella el seu interès personal, per a la millor satisfacció de les seves necessitats i la millor protecció dels seus riscos; que és responsable del seu benestar personal, però gens o molt poc responsable del que succeeix a altres persones i, per descomptat, completament aliè a tota idea de bé comú que intenti anar més enllà de la suma dels interessos de tots els ciutadans.

Això ens porta a una primera conclusió: les ciències, també l'economia, es basen en uns supòsits precientífics de naturalesa filosòfica o ideològica que els donen el sentit últim. No és l'economia, ciència de l'assignació de recursos per a la consecució d'uns fins, la que és essencialment optimista o pessimista; l'economia no pot anar més enllà dels supòsits en què es fonamenta. L'optimisme dels economistes convencionals, posat de manifest fins i tot quan

denuncien els errors de la seva disciplina, és, en definitiva, l'optimisme propi de la Il·lustració, de la qual l'economia convencional és filla predilecta, i el pessimisme profund sobre el sentit de l'activitat econòmica i les possibilitats del progrés humà, també en el pla econòmic, s'origina en un altre estrat cultural, que podem identificar amb la postmodernitat.

Per tant –i aquesta és la segona conclusió–, les crítiques a l'economia, si no es limiten als aspectes purament tècnics o de validesa del mètode, són, en els fons, crítiques als supòsits de partida. Aquesta és una qüestió ja molt debatuda en economia, perquè la concepció de l'home i de la societat que la sustenta és ben coneguda i ha estat àmpliament criticada. De fet, abans n'hem apuntat algunes característiques: un ésser humà autònom, individualista, racionalista, maximitzador de la seva utilitat, motivat només per determinats resultats de les seves accions –les que tenen a veure amb les satisfaccions proporcionades des de fora–, que viu en societat només per les conseqüències positives que això li comporta...

En aquesta antropologia, l'home és com una màquina ben programada o, a tot estirar, com un organisme que aprèn mitjançant processos d'assaig i error, de la mateixa manera que un animal aprèn interaccionant amb el seu entorn, però no és un ésser autènticament lliure (Pérez López, 1991, 1993). El que ens desconcerta d'una societat en què els desastres naturals, tecnològics o humans poden tenir conseqüències funestes d'àmbit global és que no coneixem els mitjans per orientar la nostra vida en aquest entorn. Fins ara, pensàvem que l'aprenentatge podia ser més o menys difícil, però que sempre seria positiu: tret que fóssim rematadament necis o absurdament malvats, sempre trobaríem la via de sortida. Ara, no n'estem tan segurs, d'això, però no tenim cap solució a mà perquè hem prescindit de l'únic mitjà conegut per fer front a aquestes situacions: les virtuts.

L'antropologia de la Il·lustració, en efecte, no té lloc per a l'ètica. Però l'ètica és necessària, com a condició d'equilibri de tot el sistema, des de la persona fins a la família, l'empresa, la comunitat política i la societat tota. Ens en vam adonar fa uns quants segles, però no vam encertar a trobar quina era aquesta condició d'equilibri, segurament perquè ens vam dedicar a “inventar” les ètiques que ens semblaven més apropiades –deontologistes, utilitaristes, dialògiques, formals... fins i tot ètiques egoïstes–, en comptes de buscar-les en l'antropologia. Perquè l'ètica és, si fa no fa, el “manual d'ús” de l'home i de la societat. I aquest manual ha de ser escrit en funció de la realitat d'aquest home i d'aquesta societat.

I aquest és un suggeriment important: la ciència econòmica és la ciència de l'acció humana (Mises, 1949), i no es pot entendre sinó des d'una antropologia que parteix de l'home en acció, per desplaçar-se després a l'home que col·labora amb altres homes en una organització –l'economia de l'empresa– i, finalment, al conjunt d'homes en la societat (Argandoña, 2005, 2007 a, c). L'antropologia en què es basa l'economia convencional no és suficient, perquè oblida aspectes importants de l'acció humana: per què actuem, quines motivacions tenim, com aprenem a comportar-nos davant els altres, quines condicions han de complir les nostres accions i organitzacions per ser capaces de millorar de manera sostinguda les nostres oportunitats davant el futur...

L'economia convencional ha donat grans fruits. Si més no, es troba darrere els formidables avanços d'allò que els economistes hem anomenat el progrés, entès com el creixement del volum de béns i serveis per a la satisfacció de les necessitats humanes. Ara, molts consideren que està en crisi. Si les meves consideracions anteriors no estan desencaminades, l'economia haurà de superar aquesta crisi mitjançant la revisió dels supòsits antropològics en què es basa.

Les crítiques postmodernes hauran acomplert una funció important assenyalant els punts febles, però sospito que tots els esforços de deconstrucció no serviran per a la tasca de reconstrucció.

Acabaré amb una recomanació: en aquesta tasca de refer la ciència econòmica prestem atenció a la doctrina social catòlica, perquè es fonamenta en una sòlida antropologia que pot suggerir els supòsits (potser diversos jocs de supòsits alternatius) sobre els quals els economistes (no els moralistes) podran edificar una nova economia que conservi tots els èxits de la ciència tradicional alhora que en superi les limitacions (Pontificio Consejo Justicia y Paz, 2005).

Aquesta nova economia haurà de revisar el concepte de progrés. La doctrina social catòlica no n'ofereix una definició, però sí que assenjala que ha de ser el progrés de tot l'home i de tots els homes. De tot l'home, és a dir, de totes les dimensions de l'home, ésser transcendent cridat a una vocació d'amor a Déu i als altres, amb un fi que el transcendeix, perquè és Déu mateix. De manera que aquest concepte de progrés ha d'incloure un nivell de vida alt i creixent –l'economia ha arribat fins aquí–, però alguna cosa més, molt més. Haurà d'incloure els efectes de les seves accions sobre els altres (una cosa que avui els economistes no saben com manejar, més enllà d'un concepte mecànic de conducta altruista), és a dir, el desenvolupament de virtuts –capacitats d'entendre, de valorar, de voler i de fer, que les ciències socials no són capaces de sospitar.

I el progrés de tots els homes: no només perquè la pobresa dels altres porta a un creixement limitat, inestable i ple de riscos; ni tan sols perquè la riquesa dels altres és condició per al creixement de la meua pròpia riquesa, sinó perquè sense el desenvolupament econòmic, social i moral dels altres, mai no podré aconseguir el meu desenvolupament ple, tant en la meua dimensió personal com en la de la societat on visc. No es tracta de complementar el que han aconseguit els economistes, sinó de plantejar un altre concepte de progrés, en el qual el dels economistes serà un cas particular, que es podrà superar per elevació.

Els molts crítics esmentats abans han posat de manifest, una vegada i l'altra, que el concepte econòmic de progrés falla quan no s'articula amb les altres dimensions de l'home, com a dominador del món (esgotament dels recursos, deteriorament del medi ambient, canvi d'actitud davant la tecnologia), com a ésser social (manteniment de les desigualtats i de la pobresa), com a ésser dependent (concepte de llibertat, definició de les necessitats), com a ésser espiritual (manteniment de la cultura, dilució de l'home en una societat impersonal), etc. És probable que molts d'ells no fossin conscients del grau en què les seves crítiques es dirigien contra una antropologia insuficient, però la doctrina social catòlica, amb l'avantatge que li dona tenir una rica versió del que són l'home, l'activitat econòmica i la societat, és capaç d'oferir una unitat en les crítiques que els crítics mateixos no van poder copsar.

Això, per descomptat, va més enllà, molt més enllà, del que pot assolir la ciència econòmica. El concepte de progrés que ofereix l'economia sempre serà limitat. Però, almenys, podem aspirar que no sigui incompatible amb aquest concepte més ampli, filosòfic, teològic, humà, del progrés. I aquí rau el veritable optimisme de l'economia.

Referències

- Argandoña, A. (2005), «Economía, teoría de la acción y ética», *Información Comercial Española*, 823, juny.
- Argandoña, A. (2007a), «Economics, ethics, and anthropology», a M.L. Djelic i R. Vranceanu (eds.), «Moral Foundations of Management Development», Edward Elgar, Cheltenham.
- Argandoña, A. (2007b), «Anthropological and ethical foundations of organization theory», presentat al Seminari “Rethinking business management. An examination of the foundations of business education”, Princeton, 17-19 de maig.
- Argandoña, A. (2007c), «Integrating ethics into action theory and organizational theory», *Journal of Business Ethics*, en curs d'edició.
- Arrow, K.J. (1987), «Economic theory and the hypothesis of rationality», a «The New Palgrave: A Dictionary of Economics», vol. 2, Palgrave, Nova York.
- Arrow, K.J. i F.H. Hahn (1971), «General Competitive Analysis», Holden-Day, San Francisco.
- Bator, F.M. (1958), «The Anatomy of Market Failure», *The Quarterly Journal of Economics*, 72, (3), agost.
- Beck, U., A. Giddens i S. Lash (1994), «Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order», Polity Press, Cambridge.
- Booth, D. (ed.) (1994), «Rethinking Social Development», Longman, Harlow.
- Brohman, J. (1996), «Popular Development. Rethinking the Theory and Practice of Development», Blackwell, Oxford.
- Brunner, K. i W.H. Meckling (1977), «The perception of man and the conception of government», *Journal of Money, Credit and Banking*, 9, (1), febrer.
- Bull, M. (1995), «Apocalypse Theory and the End of the World», Blackwell, Oxford.
- Casson, M.C. (1988), «Economic man», a D. McCloskey (ed.), «Foundations of Economic Thought», Blackwell, Oxford.
- Easterly, W. (2002), «The Elusive Quest for Growth. Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics», MIT Press, Cambridge.
- Friedman, M. i R.D. Friedman (1989), «The Tide in the Affairs of Men», *Freeman*, 39, (4).
- Füredi, F. (1996), «Risk-consciousness: the escape from the social», presentat a la Conference on the Direction of Contemporary Socialism, University of Sussex, abril.
- Goklany, I.M. (2007), «The Improving State of the World. Why We're Living, Longer, Healthier, More Comfortable Lives on a Cleaner Planet», Cato Institute, Washington.
- Hayek, F.A. (1988), «The Fatal Conceit. The Errors of Socialism», Routledge, Londres.
- Leys, C. (1996), «The Rise and Fall of Development Theory», James Curry, Londres.

- Mises, L. (1949), «Human Action», Yale University Press, New Haven.
- Norgaard, R. (1994), «Development Betrayed. The End of Progress and a Coevolutionary Revisioning of the Future», Routledge, Londres.
- Pérez López, J.A. (1991), «Teoría de la acción humana en las organizaciones», Rialp, Madrid.
- Pérez López, J.A. (1993), «Fundamentos de la dirección de empresas», Rialp, Madrid.
- Pontificio Consejo Justicia y Paz (2005), «Compendio de Doctrina Social de la Iglesia», Librería Editrice Vaticana, Ciutat del Vaticà.
- Rahnema, M. (ed.) (1997), «The Post-Development Reader», Zed Books, Londres.
- Robbins, L. (1932), «An Essay on the Nature and Significance of Economic Science», 2a. ed., 1935, Macmillan, Londres.
- Sachs, W. (ed.) (1992), «The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power», Zed Books, Londres.
- Schuurman, F. (1993), «Beyond the Impasse. New Directions in Development Theory», Zed Books, Londres.
- Sen, A.K. (1999), «Development as Freedom», Alfred Knopf, Nova York.
- Smith, A. (1776), «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations», E. Cannan (ed.), 1904, Methuen, Londres.
- Stiglitz, J.E. (1992), «Globalization and its Discontents», Norton, Nova York.
- Thin, N. (2002), «Social Progress and Sustainable Development», Kumarian Press, Bloomfield.
- UNDP – United Nations Development Program (2006). «Human Development Report», United Nations (1a. versió, 1992), Nova York.